

שיטת בעלי התוספות בעניין תפיסה בספק

ראשי פרקים

הקדמה

א. שיטת תוספות שאנץ

ב. שיטת הרא"ש

ג. שיטת התוספות ותוספות רבינו פרץ

סיכום

הקדמה

ככלל, מרחב הדיון של בעלי התוספות עוסק במצב שבבסיסו הדין הוא המוציא מחברו עליו הראיה, כש"המוציא" הלך ותפס, והשאלה - האם תפיסתו מועילה או לאו.

הסוגיות הנכללות בכלל זה הן "תקפו כהן"¹, "משכיר מרחץ"² ו"שנים החתומים על השטר"³.

העולה מן הסוגיות לכאורה הוא:

תקפו כהן	תפיסה לא מועילה.
משכיר מרחץ	תפיסה מועילה.
שנים החתומים על השטר	תפיסה מועילה.

א. שיטת תוספות שאנץ

המקור הראשוני לדברי בעלי התוספות בעניין הם דברי תוספות שאנץ בכתובות (בסוגיית שנים החתומים על השטר).

נקודת המוצא של התוס' שאנץ היא דברי רש"י בשנים החתומים על השטר, שתפיסה מועילה:

ודקתני אין נאמנין פ"י בקן' לאו דהוי שטרה מעליא למגבי ביה אלא דלא קרעין ליה דאי תפס מדידיה והדר אתי האי תבע לא מפקינן מיניה.

* אולם, בשאלתו הוא מעלה היגיון נגדי העולה מתוך המקרה של תקפו כהן:

וא"ת כיון דמן הדין המוציא מחברו עליו הראיה דאוקי ממונ' בחזק' מריה כי תפיס אמאי לא מפקינן מיניה, והא גבי ספק בכור דתנן בבכורות ספק בכור אחד בכור אדם ואחד בכור בהמה בין טמאים בין טהורים המוציא מחברו עליו הראיה ואמ' עלה בפ"ק דאי תקפו כהן מפקינן מיניה.

1. בבא מציעא ו ע"ב.

2. בבא מציעא קב ע"א-ב ובבא בתרא קה ע"א.

3. כתובות יט ע"ב - כ ע"א.

בניגוד לדברי התוספות שנראה לקמן (שאצלו תקפו כהן מופיע כ"אלמא", כמסקנה חזקה שמשתלטת על הכל מתוקף חוזקה), אצל התוס' שאנץ מדובר בהיגיון ובסברה. היגיון זה נובע ממקור שאומר שתפיסה לא מועילה (=תקפו כהן), שלכן קשה על מקור אחר שאומר שתפיסה מועילה (=שנים החתומים על השטר). כשיש מקור מול מקור וישנו שוויון בשאלה - המסקנה תהיה גם כן שוויון, וזו תהיה הגישה המרכזית שיציג בפנינו התוס' שאנץ - תירוץ הטענות.

כאן נכנס התוס' שאנץ לשאלה שנשאלת ע"י רבי, הוא רבו ר' יצחק בן שמואל, המכונה ר"י הזקן - שאלת משכיר מרחץ מול תקפו כהן - ומחווה דעתו שאין היא קשה, וניתן לישוב, והשאלה המרכזית צריכה להיות מה שכבר שאל הוא בעצמו - שנים החתומים על השטר מול תקפו כהן. היישוב המקומי ביחס לשאלת ר"י הזקן הוא ההודאה - מזה שלא בא המשכיר עד לסוף החודש סימן שהודה לו.

ומכאן -- ליישוב הקושיה המרכזית בעיני התוספות שאנץ: שאלת שנים החתומים על השטר מול תקפו כהן. תוספות שאנץ מביא שני תירוצים בעניין. הראשון: ישנם מצבים בהם תפיסה מועילה, כמו המקור של נקודת המוצא - שנים החתומים על השטר, וישנם מצבים בהם תפיסה לא מועילה, כמו המקור של היגיון השאלה - תקפו כהן. השני: תפיסה אינה מועילה, כהיגיון העולה מתקפו כהן, ואת המקור של נקודת המוצא אנו זורקים אל מחוץ למעגל הספק, אל קודם שנולד הספק.

בנקודה זו תם הדין בשאלה המרכזית, כשבסיכומו של דבר עולים בפנינו שני התירוצים הנ"ל. וכאן חוזר התוספות שאנץ ודן בשאלה העולה מתירוץ הראשון, ומביא לה שני תירוצים.

תזרתו של התוספות שאנץ לדון בתירוץ הראשון, וכן הופעתו של התירוץ הראשון קודם לכן, בעניין תפיסה מאתיים ואמרה בתולה נישאתי, מעידים על כך שזהו התירוץ המרכזי בעיניו של התוספות שאנץ (בחנינת ראשון ראשון חביב).

ב. שיטת הרא"ש

תוס' רא"ש בכתובות שואל את השאלה כמו תוס' שאנץ:

תוס' רא"ש:

והא דקתני אין נאמנין פי' בקו'
לאו דהוי שטרה מעליא למגבי ביה
אלא דלא קרעינן ליה ואי תפיס מדידיה
והדר אתי האי ותבע מיניה לא מפקינן מיניה.
ותימה כיון דמן הדין הוה לן למימר
המוציא מחבירו עליו הראיה
דאוקי ממונא בחזקת מריה
כי תפיס אמאי לא מפקינן מיניה,
והא גבי [ספק] בכור תנן בבכורות
אחד בכור אדם ואחד בכור בהמה
בין טמאים בין טהורים
המוציא מחבירו עליו הראיה
ואמרי' עלה בפ"ק דב"מ
דאם תקפו כהן מוציאין אותו מידו.

תוס' שאנץ:

ודקתני אין נאמנין פי' בקו'
לאו דהוי שטרה מעליא למגבי ביה
אלא דלא קרעינן ליה דאי תפיס מדידיה
והדר אתי האי תבע לא מפקינן מיניה.
וא"ת כיון דמן הדין
המוציא מחבירו עליו הראיה
דאוקי ממונ' בחזק' מריה
כי תפיס אמאי לא מפקינן מיניה,
והא גבי ספק בכור דתנן בבכורות ספק בכור
אחד בכור אדם ואחד בכור בהמה
בין טמאים בין טהורים
המוציא מחבירו עליו הראיה
ואמ' עלה בפ"ק [דב"מ]
דאי תקפו כהן מפקינן מיניה.

נקודת המוצא היא, שתפיסה מועילה אולם - ההיגיון המופיע בדמות תקפו כהן אומר אחרת. הוא עונה שתי תשובות - כמו התוס' שאנץ - ושתיהן מורכבות מרובד בסיסי של דברי התוס' שאנץ, כשעל גביהן מוסיף הרא"ש מדיליה:

תוס' רא"ש:	תוס' שאנץ:
<p>וי"ל דהא דקאמר הכא דאי תפס לא מפקינן מיניה מיירי שתפס קודם שבאו לדין, דאכתי לא נולד הספק.</p> <p>או אי נמי י"ל דאפי' תפס לאחר מכן לא מפקינן מיניה כיון שהוא טוען בריא שהוא חייב לו, הילכך מהניא תפיסה אפילו בפני עדים, דב"ד אין נזקקין להוציא מיד מי שהוא מוחזק, אבל בבכור ספק הוא לכהן, הילכך לא מהניא תפיסה.</p>	<p>והך דשמעת' נמי משום הכי לא מפקי' מיניה כי תפס לפי שהוא טוען ברי שחייב לו, אבל התם גבי בכור ספק הוא אף לכהן.</p> <p>אי נמי מצי למימר דהא דלא מפקינ' מיניה הכא כי תפס חני מילי כשטען מעיקרא קודם בואם לדין דאכתי לא נולד הספק.</p>

נשווה את התירוצים זה מול זה:

תוס' רא"ש:
 וי"ל
 דהא דקאמר הכא דאי תפס לא מפקינן מיניה מיירי שתפס קודם שבאו לדין דאכתי לא נולד הספק.
 או אי נמי י"ל
 דאפי' תפס לאחר מכן לא מפקינן מיניה כיון שהוא טוען בריא שהוא חייב לו
הילכך מהניא תפיסה אפילו בפני עדים, דב"ד אין נזקקין להוציא מיד מי שהוא מוחזק, אבל בבכור ספק הוא לכהן, הילכך לא מהניא תפיסה.

תוס' שאנץ:
 אי נמי מצי למימר
 דהא דלא מפקינ' מיניה הכא כי תפס חני מילי כשטען מעיקרא קודם בואם לדין דאכתי לא נולד הספק.
 והך דשמעת' נמי משום הכי לא מפקי' מיניה כי תפס לפי שהוא טוען ברי שחייב לו,
 אבל התם גבי בכור ספק הוא אף לכהן.

על כך נביא את דברי א"א אורבך בספרו "בעלי התוספות", ירושלים תשי"ד:

שלא כשאר עורכי התוספות הגדולים, שעיבדו את דברי קודמיהם וניסחום ניסוח חדש, או מסרו רק את תמציתם, נהג הרא"ש להעתיק את דברי התוספות העתיקות מלה במלה ולצרף אליהן את הוספותיו.

(עמ' 249)

...תוספות הרא"ש אינן חיבור מקורי, ואף לא במובן המוגבל של המונח, מעין עבודותיהם של רבינו פרץ או של ר' אליעזר מטוך ושאר עורכי התוספות. הוא לא הרכיב ולא עיבד קבצים שהיו לפניו, אלא העתיק את תוספות הר"י, הר"ש משאנץ או של ר' יהודה שירליאון, עד כמה שהיו בידו, כמעט ללא שינוי כלשהו, וכאן הוסיף דברים מתורת רבו המהר"ם.

(עמ' 596)

התשובה הראשונה של הרא"ש היא שתפיסה אינה מועילה - כמו ההיגיון של תקפו כהן. ההיגיון של תקפו כהן משתלט. איך נסביר אם כן את התפיסה שמועילה בשנים החתומים על השטר? מדובר במקרה שתפס קודם שבאו לדין, שעדיין לא נולד הספק - מה שמוציא את שנים החתומים על השטר ממעגל הספק, כמו תירוצו של התוס'.

התשובה השנייה מחזירה לחיים את נקודת המוצא שתפיסה מועילה - "אי נמי י"ל דאפי' תפס לאחר מכן לא מפקינן מיניה", אולם גם תקפו כהן חייב לעמוד בהגיונו - לכן יש מצבים בהם תפיסה מועילה, ויש מצבים בהם תפיסה לא מועילה. בטוען ברי תפיסה מועילה ובטוען שמא תפיסה לא מועילה. הרא"ש מכניס לתמונה את נקודת המבט של בית הדין: "דב"ד אין נזקקין להוציא מיד מי שהוא מוחזק". לבית הדין המצב הוא מצב של ספק. איננו יודעים להכריע של מי הדבר. במצב שבו הצדדים באים בטענת ברי - איננו מתערבים. מי שמוחזק זה שלו. יבוא השני ויתפוס ויהיה המוחזק - כרגע זה שלו. איננו יכולים להתערב במצב שכזה. (מצד מסוים מצב זה דומה לכל דאלים גבר במצב הראשוני שבו אין תפיסה לאף צד [הרא"ש מפסיק את כל דאלים גבר לאחר שצד אחד תופס]). במצב שבו הצדדים באים בטענת שמא - המוחזקות הבסיסית, חזקת מרא קמא, איננה ברית ערעור משמעותי ולכן אם יתפוס השני בטענת שמא אנו נתערב ונוציא מידו.

התשובה השנייה היא התשובה המרכזית בשיטת הרא"ש (בחינת אחרון אחרון חביב). בחידושי בבבא מציעא בשני מקומות⁴ הוא מביא רק את דברי התשובה השנייה. בפסקיו לבבא מציעא⁵ גם כן מביא רק את התשובה השנייה. בפסקיו לכתובות⁶ מביא הוא אמנם את שתי התשובות, אלא שבסוף דבריו הוא מזכיר ומדגיש רק את התשובה השנייה. כן מובאת התשובה השנייה בפסקיו לבבא מציעא⁷, לבבא קמא⁸ ולבבא בתרא⁹.

ג. שיטת התוספות ותוספות רבינו פרץ

דברי התוספות בכתובות¹⁰ ובבבא בתרא¹¹ שאובים בוודאות מדברי תוס' שאנץ, והם מהווים סיכום לדבריו. נקודה זו עולה בבירור מהשוואה בין דברי תוס' בכתובות לדברי תוס' שאנץ בכתובות. אולם, שלא כמעשה הרא"ש בתוספותיו, עורך התוספות שלפנינו מביא את דברי קודמיו בניסוח משלו, שמאחוריו עומדת תפיסתו של העורך את הדברים.

4. בע"ב ד"ה "אי אמרת בשלמא רבנן, ו ע"ב ד"ה "לעולם אימא לך".

5. פ"א ס"יג.

6. פ"ב ס"יג.

7. פ"א סכ"ד.

8. פ"ב ס"ב.

9. פ"ג ס"יג.

10. כ ע"א ד"ה "ואוקי ממונא בחזקת מריה".

11. קב ע"ב ד"ה "אבל בא בתחילת החדש כולו למשכיר".

שיטת בעלי התוספות בעניין תפיסה בספק

כך הוא סדר הדברים בתוס' שאנץ בכתובות :

- א. דברי רש"י והעולה מהם שתפיסה מועילה.
 - ב. מדוע תפיסה מועילה, והלא הגיוני לומר אחרת וכן מצינו בתקפו כהן.
 - ג. קשה לר"י¹² מתקפו כהן על משכיר מרחץ.
 - ד. משכיר מרחץ אודויי אודי ליה.
 - ה. תירוץ ראשון לבי - תפיסה בטענת ברי מועילה, ושאינו תקפו כהן שיש לו טענת ספק.
 - ו. תירוץ שני לבי - מצי למימר ששנים החתומים על השטר עוסק בתפיסה קודם שנולד הספק.
 - ז. קושיה על ה' - לפי"ז אין קושיה על רב נחמן מהמחליף פרה בחמור, כי יחלוקו לסומכוס ויהמוציא מחברו עליו הראיה של חכמים זהה ליכל דאלים גברי.
 - ח. תירוץ ראשון לה' - חכמים מודים לסומכוס שיחלוקו כשאינו אחד מוחזק יותר מחברו.
 - ט. תירוץ שני לה' - הבריייתא בשובר, וכשאינו כתב ידם יוצא ממקום אחר נאמנין והיינו שגובין בשטר כי השובר נפסל וכשכתב ידם יוצא ממקום אחר אין נאמנין והיינו שאין גובין בשטר כי אוקי תרי לבהדי תרי ואוקי ממונא בחזקת מריה. כך גם המצב בהמחליף פרה בחמור, שסומכוס אומר שיחלוקו וחכמים אומרים שהמוציא מחברו עליו הראיה, והמשמעות של זה לעניין זה אומר של אבותי היא, שבמקרה זה מדובר שטוען שזה שלו בזכות שטר שלקחה מחברו, ואם כתב ידו אינו יוצא ממקום אחר השטר פסול ואם כתב ידו יוצא ממקום אחר הרי שאין מוציאים אותה מיידו, ואם כן אין זה דומה ליכל דאלים גברי.
- התוס' בכתובות לוקח את הדברים ועורך אותם כך :
- את הקושיה על ה' והתירוץ הראשון עליה הוא מציב מיד לאחר ה' כמעריך שלם על ה', רק אז את ו' ולאחר מכן את ט' וממילא הסברו של הרשב"א משאנץ איננו מקבל עוד את משמעותו המקורית, כבא לתרץ את הקושיה על הקביעה שבטענת ברי תפיסה מועילה, אלא כפרשנות חדשה ושונה לברייתא, שמפקיעה בכלל את כל הדין.
- ומכאן, לדברי התוספות עצמם. התוספות בכתובות ובבבא בתרא נראים דומים מאד זה לזה¹³. לעומת דמיון זה, בולטים דברי התוספות בבבא מציעא¹⁴ בסגנונם השונה.

12. =רבי, ר' יצחק בן שמואל, המכונה ר"י הזקן.

13. ההבדלים קטנים, ועל אף שיש להם משמעות לא נדון בהם כאן. נאמר רק זאת - נראה ברור, שהתוספות בבבא בתרא נכתב לאחר התוספות בכתובות. תעיד על כך ההרחבה בעניין ההודאה במשכיר מרחץ, ובעיקר דברי התוספות במשפטו האחרון: "ובכתובות מפורש יותר".

14. ו ע"ב ד"ה "פוטר ממונו בממון כהן".

נערוך את הדברים בטבלה:

<p>תוס' בבא מציעא "תקפו כהן": נקודת המוצא - תפיסה לא מועילה</p>	<p>תוס' בבא בתרא "משכיר מרחץ": נקודת המוצא - תפיסה מועילה</p>	<p>תוס' כתובות "שנים החתומים על השטר": נקודת המוצא - תפיסה מועילה</p>
<p>משכיר מרחץ: תפס בהיתר</p> <p>שנים החתומים על השטר: 1. תפס קודם שנולד הספק. 2. אין במקרה זה תפיסה כלל.</p>	<p>משכיר מרחץ: אודוויי אודי ליה</p> <p>שנים החתומים על השטר: 1. תפס בטענת ברי. בטענת ברי - תפיסה מועילה. בטענת שמא - תפיסה לא מועילה. 2. תפס קודם שנולד הספק.</p>	<p>משכיר מרחץ: אודוויי אודי ליה</p> <p>שנים החתומים על השטר: 1. תפס בטענת ברי. בטענת ברי - תפיסה מועילה. בטענת שמא - תפיסה לא מועילה. 2. תפס קודם שנולד הספק.</p>
<p>הכל נובע מנקודת המוצא - תפיסה לא מועילה, והיא בעייתית. איך ניתן א"כ למצוא הסבר למקרים בהם תפיסה מועילה? - יש להוציא אותם מחוץ למעגל הספק: תפס בהיתר ולא בספק או תפס קודם שנולד הספק.</p>	<p>הכל נובע מנקודת המוצא שתפיסה מועילה. נקודת המוצא אמורה היתה ליצור יתרון לאמירה שתפיסה מועילה, אלא שהמסקנה החזקה ("אלמא") מתקפו כהן שתפיסה לא מועילה פורצת אל התחום ויוצרת שוויון בתירוץ הראשון - יש מצבים בהם תפיסה מועילה (טענת ברי) ויש מצבים בהם תפיסה אינה מועילה (טענת שמא). לתירוץ השני המסקנה החזקה ("אלמא") מתקפו כהן גוברת לחלוטין ומדחיקה את האמירה שתפיסה מועילה אל מחוץ לתחום הספק.</p>	<p>הכל נובע מנקודת המוצא שתפיסה מועילה. נקודת המוצא אמורה היתה ליצור יתרון לאמירה שתפיסה מועילה, אלא שהמסקנה החזקה ("אלמא") מתקפו כהן שתפיסה לא מועילה פורצת אל התחום ויוצרת שוויון בתירוץ הראשון - יש מצבים בהם תפיסה מועילה (טענת ברי) ויש מצבים בהם תפיסה אינה מועילה (טענת שמא). לתירוץ השני המסקנה החזקה ("אלמא") מתקפו כהן גוברת לחלוטין ומדחיקה את האמירה שתפיסה מועילה אל מחוץ לתחום הספק.</p>
<p>א"א אורבך: הערוך - ר' אליעזר מטוך</p> <p>בסך הכל, הערוך נותן כאן משקל יתר למסקנה החזקה ("אלמא") העולה מתקפו כהן, לעומת ה"משמע" העולה ממשכיר מרחץ ומשנים החתומים על השטר. ודאי וודאי לתוס' בבא מציעא שלו תפיסה אינה מועילה כלל, אם לתירוץ של קודם שנולד הספק (המופיע בכל דיבור), ואף לתירוץ של טענת ברי וטענת שמא (שם ראינו שה"אלמא" פורץ לתחום נקודת המוצא ויוצר שוויון).</p>		
<p>מעובד.</p>	<p>עריכה ראשונית של הדיון בבתי המדרש הרבה מובאות של תוס' שאנץ לא מעובד</p> <p>אכן, ניכר בעליל שדברי התוס' הינם סיכום למופיע בתוס' שאנץ לכתובות.</p>	
<p>ר' אליעזר מטוך בתוס' כתובות ובבא בתרא עורך ומעבד את דברי תוס' שאנץ, תוך שהוא מחדיר לתוכם את דעתו שתפיסה לא מועילה, ע"י השינוי מהיגיון העולה מתקפו כהן ל"אלמא" ומסקנה חזקה, עד לעיבוד הסופי בתוס' בבא מציעא שם הקו ברור ואחיד שתפיסה לא מועילה.</p>		

נביא כאן את דברי א"א אורבך על עורכי התוספות כתובות, בבא בתרא ובבא מציעא :
כתובות :

לפנינו אפוא תופעה דומה לזו, שנחקלנו בה בתוספות שבת, ונראה שאמנם העורך משותף לשתי המסכתות, והוא ר' אליעזר מטוך. ואלו ראיותינו... כל מה שהעלינו יש בו לסייע למסקנה, שהתוספות שלנו הן תוספות טוך. אולם מה בדבר ההבדלים שבינן לבין תוספות יבמות, שגם אותן ייחסנו לר' אליעזר מטוך? וכיצד נסביר את הרמיזות מתוספות יבמות לכתובות מצד אחד, ומכתובות ליבמות מצד שני? אין זאת אלא שלפנינו שתי מהדורות שונות של תוספות טוך. את התוספות של יבמות הספיק ר' אליעזר לערוך עריכה סופית, ומכאן אופיין האחד והמוצק. ולעומתן - התוספות לכתובות, כמו התוספות לשבת, נשארו רק במהדורתן הראשונה וניכרים בהן סימני האיסוף והליקוט וחוסר העיבוד. מכאן גם הסבר לתופעה ההולכת ונשנית, שבפרקים האחרונים של המסכת, העיבוד עדיין רופף, ורובן של התוספות נשארו בצורת העתק מתוספות שני - מקורן העיקרי של תוספות טוך...

(עמ' 627-629)

בבא בתרא :

בתוספות אלו אנו נתקלים בתופעה דומה לזו שבתוספות שבת ותוספות כתובות. בסוף דף קמ"ד ע"א נמצאת ההערה: 'עד כאן שיטת הר"א ז"ל', היינו שיטת ר' אליעזר מטוך...

(עמ' 648)

בבא מציעא :

...כאמור, תוספות בבא מציעא הן תוספות טוך, המבוססות בחלקן על תוספות שני. הן נבדלות מתוספות כתובות ודומות יותר לתוספות יבמות וגיטין. העורך סידר את החומר שבידו, עיבדו והוסיף משל רבותיו ומשל בני דורם באשכנז וגם הרבה משלו.

(שם)

כדברי התוספות שלפנינו כותב גם תוספות רבינו פרץ למסכתנו¹⁵: "...אין תפיסת הספק מועלת..."

סיכום

מכל האמור לעיל עולה התפתחות ברורה בשיטת בעלי התוספות. בעלי התוספות הקדמונים, המופיעים לפנינו בדמות ר' שמשון ב"ר אברהם משאנץ ובדמות הרא"ש המשמר את דבריהם כלשונם, נקטו בשיטה שישנם מצבים שבהם תפיסה מועילה וזאת בטענת ברי (כדוגמת שנים החתומים על השטר) וישנם מצבים שבהם תפיסה אינה מועילה וזאת בטענת שמא (כדוגמת תקפו כהן). עורכי התוספות המאוחרים, המופיעים לפנינו בדמות ר' אליעזר מטוך ורבינו פרץ, השליטו את התפיסה העולה מסוגיית תקפו כהן, שתפיסה אינה מועילה כלל, ולכן הוציאו את המקרים שמהם עולה שתפיסה מועילה אל מחוץ למעגל הספק.

15. בע"ב ד"ה "התם דליכא למימר".